

PERSONAJE DEMONICE ÎN BASME MAGICE GĂGĂUZE

Rezumat

Personaje demonice în basme magice găgăuze

În funcție de origine, dușmanii eroului principal pot fi divizați convențional în două grupe: 1) niște ființe fantastice cu caracter mitologic – *Cadı-Babusu, dev, tepägöz, ajder, balaur, evrem, rusali, şeytan*, moșneagul cu barba lungă-piticul; 2) personajele negative sunt luate chiar din viața cotidiană, imprimând poveștii un spirit social și un colorit satiric bine pronunțat – *padișahul, mama vitregă cu fiica sa, frații sau surorile invidioși* ș. a. Numele lor sunt legate de următoarele subiecte: *Învingătorul zmeului* (AT 300 A), *Trei împărății subterane* (AT 301), *Bob de mazăre rostogolit* (ICS 312 D), *Fuga miraculoasă* (AT 313), *Laptele de animal sălbatic* (ICS 315). Povestea magică găgăuză prezintă într-un mod verosimil imaginile dușmanilor eroului. Ea îi contrapune și îi compară cu eroul adevărat, care este un om cinstit, puternic și neînfricat, și, din toate punctele de vedere, cu o treaptă mai sus decât personajele negative din povești: răi și cruzi, lăudăroși și proști, urâți și imorali etc. Respectând principiul istorismului și cercetând materialele de arhive și de teren, precum și literatura de specialitate destul de bogată, autorul ajunge la concluzia că personajele demonice ale poveștii magice găgăuze, ca rezultat al dezvoltării durabile sociale și culturale, conține în sine influența diferitor epoci și popoare.

Cuvinte-cheie: povestea magică găgăuză, personaje demonice, ființe fantastice cu caracter mitologic.

Резюме

Демонические персонажи в гагаузских волшебных сказках

В зависимости от происхождения противники главного героя могут быть разделены на две группы: 1) фантастические существа мифологического характера – *Cadı-Babusu, dev, tepägöz, ajder, balaur, evrem, rusali, şeytan*, длиннобородый старик-карлик; 2) отрицательные персонажи, такие как падишах, мачеха с дочкой, завистливые братья и сестры и другие, выхваченные из самой жизни и придающие сказке ярко выраженную социальную остроту и сатирическую окраску. Их имена связываются обычно со следующими сказочными сюжетами: *Победитель змея* (AT 300 A), *Три подземных царства* (AT 301), *Катигорошек* (СУС 312 D), *Чудесное бегство* (AT 313), *Звериное молоко* (СУС 315). Гагаузская волшебная сказка яркими красками рисует образы демонических персонажей. Она противопоставляет их настоящему герою – честному, сильному и бесстрашному человеку, стоящему во всех отношениях выше злых и жестоких, хвастливых и глупых, безобразных и безнравственных сказочных

персонажей. Соблюдая принцип историзма и исследуя архивные и полевые материалы, а также богатую научную литературу, автор пришел к выводу, что в результате социального и культурного развития в течение большого исторического периода демонические персонажи в гагаузской волшебной сказке испытали на себе влияние разных эпох и народов.

Ключевые слова: гагаузская волшебная сказка, демонические персонажи, фантастические существа мифологического характера.

Summary

Demonic personages in the Gagauz fairy tales

Depending on the origin, the enemies of the protagonist can be conditionally divided into two groups: 1) fantastic creatures of mythological character – *Cadı-Babusu, dev, tepägöz, ajder, balaur, evrem, rusali, şeytan*, long-beard old dwarf; 2) negative personages, such as padishah, stepmother with her daughter, envious brothers and sisters and others are true to life and give the fairytale a brightly pronounced social acuteness and satirical coloring. These names are related to the following fairytale plots: *Conqueror of the snake* (AT 300 A), *Three underground Kingdoms* (AT 301), *Roll-peas* (ICS 312 D), *Wonderful Flight* (AT 313), *Milk of a Beast* (ICS 315). In a rather true way, Gagauz fairytale illustrates demonic personages. These are opposed to the protagonist – a honest, strong and fearless man, who, in every respect, stands higher than wicked and cruel, boasting and silly, ugly and immoral fairytale personages. Observing the principle of history and investigating archives and field material, also the rich scientific literature, the author concluded that demonic personages in the Gagauz fairytale, as the result of social and cultural evolution during a long historical period, contains in it the influence of different epochs and peoples.

Key words: Gagauz fairy tale, demonic personages, fantastic creatures of mythological character.

În acțiunile și tendințele, precum și în peregrinările sale, eroul principal din poveștile găgăuze în-tâlnește nu numai eroii buni de basme ce devin susținătorii lui, dar și diferite tipuri de dușmani, vrăjmași care întruchipează o forță rea. Ei sunt înzestrați cu o putere neobișnuită, imensă, au un chip înspăimântător, mănâncă oameni, sunt nesățioși, vicleni, îngâmfaiți ș. a. m. d. Lupta cu ei este principala sarcină a eroului, iar rezultatul luptei reprezintă triumful Binelui asupra Răului.

Conform cercetătoarei române Antoaneta Olteanu, „personajele mitologice malefice pot să apară în basme e x p l i c i t, purtând nume specifice, sub care le întâlnim și în povestiri (*vrăjitoare, strigoi, Muma Pădurii, draci* etc.). În același timp, pot îndeplini și funcții specifice (*realizarea farmecelor, producerea de boli, moarte* etc.), dar acest fenomen nu este caracteristic pentru apariția lor în basm. Cel mai adesea are loc nominalizarea directă a eroului, uzându-se de numele personajului malefic, având însă funcțiile tipice personajelor de basm. Aici intră *spirite ale pădurii (leșij), ale apei (vodjanoj, Morskoj car’), ale naturii (Morozko, veter, vichor’), morți necurați (mertvecy), vrăjitori (ved’mj, kolduny)*.

Pe de altă parte, dacă nu considerăm personajele mitologice din basme drept clișee ale genului<...>, ci efectiv intruziuni ale vechilor reprezentări magico-religioase, putem considera că basmele se fac ecoul unor mai vechi concepții despre lume, în care magia, văzută ca o participare activă a individului cunoscător la destinele individuale sau cosmice, este mijlocul prin care se realizează acțiunile tuturor personajelor din basm” [1, p. 159-160].

Dintre personajele demonice ale poveștii magice găgăuze ne-au atras atenția îndeosebi chipurile eroilor malefici: *Cadı-Babusu* (Giadi-Babusu), *tepägöz* (tepeaghioz), *dev* sau *Dev adamı* (Dev adamî), *rusali* (zânele apelor).

Chipul lui **dev** [< pers. *div* – demon] este larg răspândit la popoarele iraniene și turcice. În folclorul tadjic, de exemplu, *dev* este un uriaș, acoperit cu blană, cu gheare ascuțite la mâini și la picioare, cu o față groaznică. *Dev* urăște omul, îl omoară și în fiecare zi mănâncă câte doi oameni – la prânz și la cină.

În mitologia popoarelor turcice din Asia Mică și Mijlocie, Kazahstan, Siberia Occidentală, Povolgia și la găgăuzi, *dev* este un duh rău. El este prezentat ca o ființă de sex masculin sau feminin cu o putere de uriaș, câteodată cu câteva capete.

Uneori *dev* are înfățișarea unui ciclop (la popoarele Asiei Mijlocii și Kazahstanului, la fel și la turci). La turci și găgăuzi *dev*-uriașa are niște sâni lungi, pe care îi aruncă peste umeri. Acest personaj mitologic are o răspândire mai largă la uzbeki, iar la alte popoare, inclusiv la găgăuzi, el apare de cele mai multe ori ca un personaj de poveste (păstrându-și trăsăturile mitologice) [6, p. 203].

În povestea găgăuză, *dev* este un uriaș cu coarne, groaznic la față, acoperit cu blană, înzestrat cu putere enormă, dar, în același timp, este fricos, evită întâlnirile directe cu omul. Are un mod de viață asemănător cu omul, dar se deosebește de el prin faptul că stăpânește bogății imense, obiecte și animale minunate. *Dev* deseori răpește fete frumoase, pe fiicele

padișahului. Eroul care luptă împotriva lui învinge întotdeauna [3, p. 41-47].

Este interesant faptul că uneori *dev* se împrietește cu eroul, ajutându-l în faptele lui de vitejie [3, p. 5-24]. Deci, chipul lui *dev* în povestea magică găgăuză este neuniform, bivalent: *dev* se prezintă și ca un susținător, și ca un dușman.

În schițele și materialele etnografice ale cercetătorului rus Valentin Moșkov citim următoarele: „Între uriași găgăuzii diferențiază: 1) niște oameni pur și simplu uriași și-i numesc *dev* și 2) *Tepägöz*, adică cei care mănâncă oameni, cu un ochi în creștetul capului (de la cuv.: *tepä* – creștetul capului, vârf, pisc și *göz* – ochi)” [5, p. 73].

Tepägöz (Tepeaghioz) (cuvântul este de proveniență turcică și înseamnă „ochi în creștetul capului”) este o ființă demonică cu chip de monstru, cu un ochi în creștetul capului, apropiat de chipul lui *dev*, tot atât de dușmănos oamenilor. *Tepägöz* joacă rolul unui răpitor perfid al fetelor frumoase, primejdios și viclean, cu o putere deosebită.

Chipul lui *tepägöz* este des întâlnit în folclorul găgăuz. Continuând vechea tradiție medievală a legendelor epice ale diferitor popoare despre ciclopi, variantele găgăuze au păstrat trăsăturile formelor clasice antice ale subiectelor analogice [8, p. 29-47; 9; 2].

O răspândire largă are subiectul în care *tepägöz* îl gonește pe om în peștera sa și hotărăște să-l mănânce, dar omul îl orbește pe ciclop, împungându-l în ochi cu un obiect ascuțit, după care îmbracă o blană de oaie și iese din peștera [7, p. 165-175].

Cuvântul *tepägöz* // *tepegöz* este de proveniență turcică și înseamnă „ochi în creștetul capului”. Chipul lui *tepägöz* descinde de la chipul uriașului-căpcăun *Depe-Göz*, personajul eposului oguz [4]. *Depe-Göz*, căruia zilnic i se aduceau pentru hrană doi oguzi, a fost orbit în peștera sa (apoi ucis) de voinicul *Bisat*.

Subiectul despre orbirea uriașului este foarte bine cunoscut în întreaga lume din mitologia greacă. Dar în povestea găgăuză *Дев адамын оолу* („Fiul uriașului-om”) moartea uriașului este foarte asemănătoare cu moartea lui *Koscei*, a magului răutăcios din mitologia și povestea slavă de est. Sufletul lui sau duhul necurat (*tlisim*) este ascuns în câteva obiecte sub formă de ființe fantastice, aflate una în alta: *Пек йыракта вар бир Кааз даасы, даайын ичиндä вар бир гөл, орада үзер үч өрдек. Илери гидер бир еркек өрдек. О өрдäйн катысында вар бир ока ташы. О ташын ичиндä вар үч синек. Оннар беним тылсымым* [3, p. 18-20] (În depărtare este Pădurea Gâștelor, în care este un lac, acolo înoată trei rațe. Înainte plutește rățoiul. În stomacul acestui rățoi este o piatră, cu greutatea de o oacă (< găg. *oka* este o măsură de greutate veche, egală cu 1,283 kg – V. S.).

În piatră sunt trei muște. Ele sunt sufletul meu). Fiica padișahului îl ispitește pe uriaș și află unde este ascunsă moartea lui, transmite taina personajului salvator, care răpește puterea dușmanului și îl omoară.

Vrăjitoarea rea, crudă, răzbunătoare, zgrițuroaică cu părul lung în poveștile magice găgăuze, de obicei, poartă numele de **Cadı-Babusu** (Giadî-Babusu) [*< pers. cadı – vrăjitoare >*].

Prezintă interes informația lui Valentin Moșkov despre două femei-uriașe, prima dintre care seamănă cu *Cadı-Babusu*, iar a doua are chipul lui *Dev*, fiind de sex feminin, și pe care am examinat-o mai sus: „În una din poveștile înregistrate de mine, găsim două *<...>* femei-uriașe – *dev-babu*. Fiecare apariție a lor este însoțită în poveste de o frază invariabilă semirimată, și anume, după cum în poveștile noastre vrăjitoarea este nedespărțită de pământ, iar Mama Pădurii de căsuța pe picioare de găină, așa și *Dev-babu* – «din mers bate și scârțâie din toiag, cosește lealea și zambila, bea cafea și fumează tutun». În variantele rusești ale poveștii *<...>* pot fi comparate cu *Baba-Cloanța*, deoarece, probabil, aceste două ființe mitologice au multe trăsături comune. *<...>* Sunt ființe mitologice răutăcioase de sex feminin, având o mare dorință de a comunica cu oamenii, deși au inima rece și nemilosă. Ele sunt de statură înaltă, cu o înfățișare istovită, palide la față, cu părul lung și zburlit și sânii lăsați în jos, pe care-i aruncă peste umeri – iată portretul lor. Ele trăiesc în peșteri adânci *<...>*” [5, p. 73].

Să trecem în continuare la cercetarea chipului *Cadı-Babusu*. Ea trăiește în împărăția subterană sau într-un bordei din pădure și poate să se transfigureze: *Курти пинер бейгиринă да гелер о евă, булэр жьады бабусуну. Ачан жьады бабусу гөрер Куртийи, олэр текерлек. Курти кылыжыннан парча кесер о текерляй. Бундан сора дөнер бир койуна. Курти топузуннан даадэр о койунун буйнузларыны. Ама жьады етишитирер олмаа бир клочка. Курти салэр бычааннан кесмăй о клочкайы, ама етишитирер кесмăй гагасыны, сора са тутэр да дешер о клочкайы* [3, p. 39] (Curti încalecă pe cal și se apropie de casă, o găsește pe Giadî-Babusu. Când îl vede pe Curti, ea se preface într-o roată. Curti cu paloșul taie roata în bucăți. După aceea, Giadî se preface într-un berbec. Cu paloșul său Curti îi desface capul în două. Dar Giadî reușește să se transforme într-o cloșcă. Curti și-a făcut vânt cu cuțitul s-o taie, dar a reușit să-i taie doar ciocul, apoi a prins-o și a străpuns-o).

Hiperbola în cazul descrierii puterii *Cadı-Babusu*, a posibilităților ei este utilizată în poveste pentru a construi un fundal pentru activitatea eroului principal, într-o apreciere eroismului lui.

Faptul că *Cadı-Babusu* trăiește în pădure sau în împărăția subterană ne dă posibilitatea de a pre-

supune că această eroină este în legătură directă cu străvechiul chip al stăpânei animalelor sălbatice și al lumii celor morți. Personaje asemănătoare cu *Cadı-Babusu* sunt cunoscute și în mitologiile slavonă (*Baba-Iaga*), germană (*Frau Holle* în poveștile nemțești), greacă (*Calipso*), romanică de est (*Mama Pădurii // Muma Pădurii*), turcă (la kazahi – *Măstan-kempir*, tătară din Siberia Occidentală – *Muskortka*) ș. a. [6, p. 694-704].

În perioada religiei creștine, chipul *Cadı-Babusu* a început să fie interpretat drept un chip al unei vrăjitoare, zgrițuroaice, a unui duh necurat, ceea ce a determinat sporirea aprecierii ei negative.

Rusaliile sunt ființe mitologice, de regulă, răufăcătoare, în care se transformă fetele decedate. În povestea *Дев оолу хем русали* (Fiul uriașului și rusaliile) ele sunt prezentate astfel: *<...>* чыкэр бир русали: балабан, кафасы демирли кадар бүүкмүш. Башлээр о русали кавал чалмаа. Бири да чыкмыш күчүжүк русали, аршын кадар бойу, кафасы демирли кадар. О да даул дүвәрмиш. Сора бирәр-бирәр топланмышлар оники киши, башламышлар хору ойнамаа [3, p. 13] (*<...>* iese o rusalie: înaltă, cu un cap mare de mărimea unei demirlii (*< găg. demirli* este o măsură de greutate veche de măsurat grăunțele, egală cu 21,5 kg, – V. S.). Începe rusalia să cânte la fluier. Mai apare o rusalie mică, de statura unui *arșin* (adică 71,12 cm – V. S.) și capul cât o demirliie. Ea bate toba. Apoi unul câte unul s-au adunat doisprezece oameni și au încins o horă).

Rusaliile noastre locuiesc sus în munții acoperiți cu păduri, spre deosebire de zânele apelor din mitologia slavonă, legată de șesuri. Le deosebesc, de asemenea, și faptul că rusaliile la găgăuzi posedă obiecte fermecate: fluier, inel. Inelul dăruit eroului de către rusalie este însuflețit, are glas și îi indică oarbei locul unde se află cel urmărit cu strigăte: *Гел бурайы!* (Vino încoace!). Pentru a se salva, eroul este nevoit să-și taie degetul, pe care era îmbrăcat inelul, și să-l arunce în fântână [3, p. 14].

Chipul rusaliilor ni se prezintă ca un personaj demonic, legat cu lumea celor morți: prin urmare, sub influența creștinismului, rusaliile sunt identificate cu chipurile răuvoitoare ale răposaților „amantați”, decedați în urma morții nefirești.

Deci, sistemul de imagini din povestea magică găgăuză reflectă conceptul despre frumos și urât, înălțare și josnicie, bine și rău în viziunea populară. Poetica poveștii magice găgăuze tinde spre idealizarea eroului principal și corespunde tradițiilor narative ale creației populare orale a neamului. Compoziția, procedeele și mijloacele artistice imprimă plasticitate poveștii, integritate și expresivitate chipurilor și comportamentului lor în poveste.

Lista abrevierilor

AT – Clasificarea după Aarne–Thompson. *Vezi*: The types of the folktale. A classification and bibliography. Antti Aarne's „Verzeichnis der Marchentypen“ (FFC 3). Translated and enlarged by Stith Thompson. Second Revision. FFC 184, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1964 (1973). 588 p. (FFC – Folklore Fellow Communications).

găg. – limba găgăuză.

ICS – Indicatorul Comparativ al Subiectelor. *Vezi*: СУС.

pers. – limba persană.

СУС – Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка / Сост. Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков. Л.: Наука, 1979. 442 p.

Referințe bibliografice / References

1. Olteanu A. Personaje demonice în basme românești, rusești și ale altor popoare. In: Revista de Etnografie și Folclor. București, 1999. T. 44, nr. 2–3, p. 157-167.

2. Ботезату Г. Г. Мотивул Полифем (Aa Th 1137) ын басмул ероик. In: Спечииле фолклориче ши реалитатя историкэ / Ред. Г. Г. Ботезату. Кишинэу: Штиинца, 1985, п. 34-50. / Botezatu G. G. Motivul Polifem (Aa Th 1137) în basmul eroic. In: Speciile folclorice și realitatea istorică / Red. G. G. Botezatu. Chișinău: Știința, 1985, p. 34-50.

3. Булгар С. С. Дев адамын оолу: Масаллар. Кишинев: Литература артистикэ, 1990. 64 с. / Bulgar S. S. Dev adamyn oolu: Masallar. Chisinev: Literatura artistike, 1990. 64 s.

4. Книга моего деда Коркута: Огузский героический эпос. М.–Л.: Издательство АН СССР, 1962. 299 с. / Книга моего дедa Korkuta: Oguzskiy geroi-cheskiy epos. М.–Л.: Izdatel'stvo AN SSSR, 1962. 299 s.

5. Мошков В. А. Гагаузы Бендерского уезда: Этнографические очерки и материалы. In: Этнографическое обозрение. М., 1901. Т. LI, № 4, с. 1-80. / Moshkov V. A. Gagauzy Benderskogo uezda: Ethnograficheskie ocherki i materialy. In: Ethnograficheskoe obozrenie. М., 1901. Т. LI, nr. 4, s. 1-80.

6. Мифологический словарь / Гл. Ред. Е. М. Мелетинский. М.: Советская энциклопедия, 1991. 736 с. / Mifologicheskiy slovar' / Glavnyy redaktor E. M. Meletinskiy. М.: Sovetskaia entsiklopediia, 1991. 736 s.

7. Фолклор дин Бужяк / Алк.: Г. Г. Ботезату, И. В. Буруянэ, Н. М. Бэшу, Е. В. Жунгиету, Л. И. Куруч, С. Г. Морару, Ю. И. Филип, А. С. Хынку, В. А. Чиримпей, И. Д. Чобану. Кишинэу: Штиинца, 1982. 430 п. / Folclor din Budgeac / Alc.: G. G. Botezatu, I. V. Buruiiană, N. M. Băieșu, E. V. Junghietu, L. I. Curuci, S. G. Moraru, Iu. I. Filip, A. S. Hăncu, V. A. Cirimpei, I. D. Ciobanu. Chișinău: Știința, 1982. 430 p.

8. Чимпоеш Л. С. Дастанный эпос гагаузов. Кишинев: Museum, 1997. 199 с. / Chimpoesh L. S. Dastannyy epos gagauzov. Chisinev: Museum, 1997. 199 s.

9. Чимпоеш Л. С. Мифический образ Тепягёза в фольклоре гагаузов. In: Știința, 1996, nr. 2, p. 11. / Chimpoesh L. S. Mificheskiy obraz Tepiagioza v folklоре gagauzov. In: Shtiintsa, 1996, nr. 2, p. 11.

Vitali Sîrf (Chișinău, Republica Moldova). Doctor în filologie, Centrul de Etnologie, Institutul Patrimoniului Cultural.

Виталий Сырф (Кишинев, Республика Молдова). Доктор филологии, Центр этнологии, Институт культурного наследия.

Vitaly Syrf (Chisinau, Republic of Moldova). PhD in Philology, Center of Ethnology, Institute of Cultural Heritage.

E-mail: vsirf.64@gmail.com